

COM ES VA CONSTRUIR SANT RAMON DE PORTELL (LA SEGARRA), LA GRAN JOIA DEL NOSTRE BARROC

Un monestir per a un sant català

Sant Ramon Nonat va ser un frare català de l'orde dels Mercedaris que va dedicar la seva vida a redimir captius en terres musulmanes. En morir, les seves despulles van ser dipositades en una ermita de la Segarra. *Sàpiens* repassa l'atzarosa història del monestir que quatre-cents anys després substituï l'ermita, Sant Ramon de Portell, construït entre els segles XVII i XVIII. Per **Xevi Camprubí**, amb l'assessorament de l'arquitecte **Joan-Albert Adell** i la historiadora **Mercè Gras**

Quan, a les acaballes del mes de juliol del 1673, Mateu Rey, membre d'una de les famílies més prominents de la Confraria de Mestres de Cases i Molers de Barcelona, es disposava, amb l'ajut de cordes i escaires, a traçar sobre el terreny la planta de la nova església de Sant Ramon de Portell, una sensació d'alleujament s'estenia entre els frares mercedaris que vivien al convent. No debades havien transcorregut cent anys des del dia que Felip II havia concedit a les autoritats de l'orde de la Mercè el permís per a demanar almoïna en nom de sant Ramon Nonat per a, d'aquesta manera, coste-

jar les obres d'ampliació de l'antiga ermita on, quatre segles abans, s'havia enterrat el sant.

De fet, el culte a sant Ramon en aquell petit santuari de la Segarra, anomenat inicialment *Sant Nicolau de la Manresana*, havia crescut de manera tan notable des del segle XV que fins i tot, amb el pas dels anys, els fidels li havien canviat el nom. Per tot plegat, els mercedaris consideraven que les despulles de sant Ramon Nonat mereixien un millor i més gran mausoleu. Ara bé, molt a pesar que ja el 1612 l'orde de la Mercè havia decidit formalment engegar l'ampliació del convent, les desavinences amb els membres de la confraria de Sant Nicolau, que compartien l'ermita amb els mer-

cedaris, havien endarrerit l'inici de les obres. Per a acabar-ho d'adobar, la guerra que va assolir Catalunya entre els anys 1640 i 1659, dita *dels Segadors*, havia entorpit també l'activitat econòmica dels pobles propers a Sant Ramon.

Finalment, a mitjan estiu del 1673, aprofitant l'empenta constructora que s'havia iniciat en acabar la guerra, el mestre Rey posava a treballar la desena de peons, la majoria francesos, que estaven sota les seves ordres. Una de les primeres tasques encomanades va consistir a construir un forn de calç; material que, fet i fet, era l'aglomerant que s'havia utilitzat en la construcció des del temps de l'imperi Romà i que no seria substituït pel ciment fins a mitjan segle XIX. Per a construir el forn els peons excavaven un forat en un marge, l'envoltaven de pedra calcària i l'omplien de llenya pel mig. Després de dies i dies d'avivar el foc sense descans, la pedra quedava completament calcinada i aleshores només calia amarrar-la amb aigua per a obtenir una pasta blanca, molt viscosa i de gran poder aglutinant.

Mentrestant, però, calia proveir l'obra de pedra per a fer les parets i per això uns altres mestres d'obra, acompanyats de peons equipats amb escarpells, macetes i tascons, es van dirigir a la pedrera del Llor, a uns cinc quilòmetres de l'ermita. La pedra del Llor, sorrenca i fàcil de treballar, s'utilitzaria en les molllures i en les cantoneres; per a les parets, en canvi, es va optar per la pedra blanca de la pedrera de Mont-ros, situada a tocar del convent,

que era molt més apropiada per a obtenir llesques planes d'un sol estrat, molt més resistents i compactes. Les pedres extretes es transportaven fins a Sant Ramon en carro o bé sobre el llom de les mules, cosa que no minvava la duresa de la feina a la pedrera. Segurament per això els llibres d'obra registren una gran despesa en vi durant aquells anys. D'altra banda, també va caldre contractar molts serradors i deixar gairebé pelats els boscos del voltant, ja que la fusta era indispensable per a cremar en el forn de calç, per a les bastides i les bigues.

Així doncs, durant el primer any de treballs, els peons va aprovisionar

l'obra de pedra, calç i fusta. A la fi, el 25 de juliol del 1674, es col·locava la primera pedra a l'estructura de l'església. Tot i que no s'ha trobat documentació que ho provi, és molt probable que Mateu Rey i els altres mestres de cases que van participar en la construcció del convent, com Joan Garriga, Pere Antoni Puig o Anton Cassany, seguissin uns plànols dibuixats pel carmelita fra Josep de la Concepció o, almenys, per un altre tracista situat dins la seva òrbita estilística. Els experts han observat moltes similituds entre l'església de Sant Ramon de Portell i la de Santa Maria de l'Alba de Tàrraga, que va ser efectivament traçada per fra Josep de la Concepció l'any 1672.

NOVA ESPLENDOR
Sant Ramon de Portell (a la dreta, en una fotografia recent) és actualment en procés de restauració.

1573

RECAPTACIÓ DE DONATIUS

Segons un document conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, el 2 d'octubre del 1573 Felip II (imatge) va concedir permís a l'orde de la Mercè per a demanar almoïna a fi de sufragar les obres d'ampliació de l'antiga ermita on era enterrat sant Ramon Nonat.

1673

COMENÇAMENT DE LES OBRES

A mitjan estiu del 1673, s'iniciaren els treballs preparatoris comandats pel mestre Mateu Rey. Les obres de l'església començaren el 25 de juliol del 1674. La portalada principal, d'estil salomònic i presidida per una estàtua del sant (foto), va ser acabada l'any 1702.

1703

LA GUERRA DE SUCESSIÓ

Mort Carles II (dalt) sense deixar resolt el seu relleu al tron hispànic, l'esclat de la guerra de Successió (els combats de la qual es van allargar fins el 1714) va interrompre les obres del conjunt arquitectònic durant uns quants anys. El 1722, ja sota el regnat del borbó Felip V, l'església de Sant Ramon de Portell va ser inaugurada.

1731

CONSTRUCCIÓ DEL CONVENT

El 2 de setembre del 1731 es va posar la primera pedra del nou convent. Un contenciós amb la confraria de Sant Nicolau va obligar a suspendre un altre cop les obres. A partir del 1752, la construcció es va reprendre sense més contratemps i va concloure el 1802.

ELS PRINCIPALS TRESORS DEL SANTUARI DE LA SEGARRA

Una mostra única de l'art religiós català

La rehabilitació de l'església de Sant Ramon de Portell, actualment en curs, està permetent recuperar molts elements del santuari que el temps i la deixadesa havien malmès. *Sàpiens* ha entrat al recinte de la mà dels especialistes i en destaca les parts arquitectòniques de més valor.

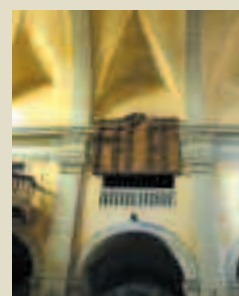
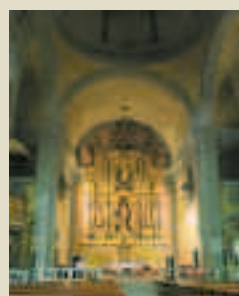

1 La portalada
La façana nord de l'església, on destaquen les columnes pseudosalomòniques, és un dels primers exemples del barroc català inicial. A la part superior de la portada hi ha la fornícula amb l'escultura de sant Ramon Nonat (l'element més representatiu del conjunt) i dos àngels que sustenten l'escut de l'orde dels Mercedaris. Els seus rostres són força expressius, un tret que podem considerar propi del dramatisme barroc.

La fornícula amb l'escultura de sant Ramon Nonat (l'element més representatiu del conjunt) i dos àngels que sustenten l'escut de l'orde dels Mercedaris. Els seus rostres són força expressius, un tret que podem considerar propi del dramatisme barroc.

2 L'altar major i el retaule

En l'interior de l'església, la nau central culmina amb un majestuós retaule major de vint metres d'altura, que proporciona una gran esplendor. Aquesta peça procedeix del convent de la Mercè de Sarrià, a Barcelona, ja que l'anterior es va cremar l'any 1936. També cal destacar els retaules de les capelles laterals.

3 Les voltes
Els arcs formerets i les pilastres aguanten el pes de la volta de la nau central. En aquest sentit, les llunetes també ajuden a distribuir el pes: eren un recurs utilitzat en l'època de la construcció de l'església. A més, un tram de la tribuna protegida amb una balustrada es troba sobre l'arc.

en l'època de la construcció de l'església. A més, un tram de la tribuna protegida amb una balustrada es troba sobre l'arc.

4 La cúpula

La cúpula que cobreix el creuer, de trenta-tres metres d'alt, proporciona una gran sensació d'espai i és coronada per un cimbori i una llanterna que s'aprecien des de l'exterior, així com les teules àrabs que la rematen. Des del creuer podem accedir a l'espaiós presbiteri, on s'ubica l'alta major. ■

PARLA L'EXPERT

“En aquest país, s'ha infravalorat el barroc”

Joan-Albert Adell, arquitecte, va ser responsable de la rehabilitació del convent de Sant Ramon de Portell.

Quina és la importància del convent de Sant Ramon en la història de l'art català? És un dels pocs exemples de barroc religiós dels segles XVII i XVIII que ha arribat fins avui sense haver estat substancialment reformat o destruït.

Quines són les parts més valuoses de l'edifici? L'església, molt ben conservada, i també la portalada, que quan es va projectar introduïa elements molt innovadors com les columnes tornejadades. D'altra banda, les cel·les del segon pis del convent es conserven intactes. Un altre element de molt valor és la col·lecció d'extovts que abasta del segle XVII fins al XX.

Per què Sant Ramon és poc conegut? Perquè és barroc. En aquest país s'ha sobrevalorat el romànic per sobre dels altres estils. Sovint s'han destruït elements barrocs construïts sobre altres de romànics amb l'argument que eren fets amb materials com el guix. A més, l'única activitat de Sant Ramon sempre ha estat la destinada a la devoció del sant. Això l'ha fet poc turístic i, per tant, poc conegut.

La denominació d'Escorial de la Segarra li ha fet justícia? Aquest nom és un tòpic poc afortunat, ja que no té res a veure un monument amb un altre. Es tracta d'un eslògan que, coincidint amb l'època de l'eufòria desarrollista del turisme als anys seixanta, va ser inventat per l'alcalde franquista de Cervera d'aleshores. ■

L'any 1822, el coronel Torrijos va destruir una part del convent durant el setge d'uns rebels reialistes que s'hi havien refugiat

Els arquitectes que actualment treballen en la rehabilitació del convent de Sant Ramon de Portell han descobert que l'edifici fou construït sense fer-hi fonaments; és a dir, les parets es van carregar directament sobre la roca. Un cop construïdes, li va tocar el torn a les voltes del sostre, un dels passos més complexos de tota l'obra. A Sant Ramon de Portell es va fer un ús generalitzat de la volta de maó de pla, anomenada també *volta catalana*. És probable que les cobertes es comencessin a fer pels volts del 1682, any en què els mestres de Sant Ramon van demanar consell a Gaspar Roca, mestre d'obra de l'església de Santa Maria de Tàrraga. De fet, com a prova afegida de les semblances entre les dues esglésies, és bo destacar que els cindris utilitzats a Sant Ramon, unes grans plantilles de fusta que servien per a fer els arcs del sostre, es van portar de l'obra de Tàrraga. Un cop fetes les voltes, es van acabar les cobertes amb bigues de fusta i teules col·locades en sec.

La nova església deuria quedar completament coberta abans del 1695, ja que en aquell any, amb la presència de Josep Linàs, antic general de l'orde de la Mercè i aleshores arquebisbe de Tarragona, s'hi van traslladar les relíquies de Sant Ramon Nonat.

DE L'ESGLÉSIA AL CONVENT

El darrer pas de l'obra va ser la portalada principal que representa, amb les seves columnes tornejadades, un exemple precursor del denominat *estil salomònic*, molt característic del barroc. La portalada es va acabar el 1702 i des d'aleshores l'estàtua de Sant Ramon Nonat col·locada a la fornícula central contempla, amb l'hàbit mercedari, la creu de Santa Eulàlia i l'escut de Jaume I, l'entrada dels fidels.

En aquells anys, però, coincidint amb la fi de l'església, es va escaure la mort del rei Carles II i l'esclat de la guerra de Successió, conflicte que va obligar a interrompre les obres del conjunt arquitectònic durant un temps. L'any 1722, ja dins el nou ordre imposat per Felip V, s'inaugurava solemnement l'església, i el 2 de setembre del 1731 es posava la primera pedra del nou convent. Tanmateix, quan la construcció de les noves estances dels mercedaris semblava tenir la via lliure, va sorgir un altre contenciós amb la confraria de Sant Nicolau per discrepàncies amb la seva ubicació; un problema que es va resoldre definiti-

vament aixecant una altra ermita per a sant Nicolau, ara desapareguda, en un lloc més apartat. Mentrestant, l'any 1742 l'escultor Pere Costa, autor també de la façana de la catedral de Girona, acabava el retaule de l'altar major de Sant Ramon de Portell.

A partir del 1752, les obres del convent van continuar sense cap altre gros contratemps. Del nou convent, amb espai suficient pels no més de trenta frares, en destaca el claustre, que delimita un pati interior de gairebé mil tres-cents metres quadrats. Aquesta part es va acabar el 1802, any que, malgrat alguns detalls encara pendents, es pot considerar el de la fi de la construcció del convent de Sant Ramon de Portell.

Tot i així, durant els segles XIX i XX el convent encara viuria uns quants episodis històrics dignes de menció. El més important l'any 1822, durant el trienni liberal, quan l'artilleria del coronel Torrijos va destruir una part del convent durant el setge d'uns tres-cents rebels reialistes que s'hi havien refugiat. Això no obstant, el període més difícil dels mercedaris de Sant Ramon es va produir arran de la desamortització a partir del 1835. Temorosos de la persecució religiosa, els frares van fugir i deixaren les relíquies del sant enterrades dins l'església, on van restar ocultes durant quinze anys. El cos del sant es va venerar de nou a partir del 1850, però desaparegué per sempre, juntament amb el retaule barroc, en esclatar la guerra civil el 1936. De llavors ençà, indiferents a la història, les pedres del convent aguanten el pas dels temps i el desgast que els imposa la duresa del clima. ■

PER SABER-NE MÉS

- ▣ TRIADÓ, Joan Ramon. «L'època del Barroc. Segles XVII-XVIII». (a: *Història de l'Art Català*, volum V). Barcelona: Edicions 62, 1984. Treball monogràfic sobre el barroc català.
- ▣ BRODMAN, James William. *L'Orde de la Mercè*. Barcelona: Quaders Crema, 1990. Llibre que explica l'origen de l'orde de la Mercè al segle XIII.
- ▣ AMADES, Joan. *Costumari Català*. Barcelona: Salvat, 1990. Notícies sobre la tradició i el culte de sant Ramon Nonat.

QUI ERA SANT RAMON

REDEMPTOR DE CAPTIUS

Conta una tradició que arrenca del s. XIII que al poble de Portell, a la Segarra, el vescomte de Cardona va extreure amb l'espasa un nen del ventre d'una dona que havia mort el dia abans i, per aquesta raó, li va posar per nom Ramon Nonat. De gran, aquell nen ingressà a l'orde de la Mercè i va anar a redimir captius a terres musulmanes, on va patir tortura.

FRARE MERCEDARI

L'orde de la Mercè era una confraria militar que es dedicava a demanar almoïna per a rescatar cristians captius en terres musulmanes. El va fundar Pere Nolasc a Barcelona en una data que l'orde situa el 1218, tot i que el primer document conservat és del 1230. El papa Gregori IX el va reconèixer com a orde religiós el 1235 i des d'aleshores, amb el suport de Jaume I, es va estendre per tots els Països Catalans.

SANT VENERAT

Ramon Nonat va ser un frare tan apreciat que quan va morir hi va haver una gran disputa pel seu cos. Diu la llegenda que per a solucionar-la es va decidir posar-lo sobre una mula

vella i enterrar-lo allà on l'animal caigués. La mula es va dirigir a l'ermita de Sant Nicolau de la Manresana, va donar tres voltes sobre si mateixa i va caure morta. L'any 1245, el bisbe d'Urgell va fer donació de l'ermita a Pere Nolasc, fundador de l'orde de la Mercè, per a establir-hi un enclavament de recollida d'almoïna. Posteriorment, Ramon Nonat va ser beatificat, el seu culte va augmentar i l'ermita va passar a dir-se Sant Ramon de Portell. Cada any, l'últim dia del mes d'agost, festivitat del sant, s'hi celebra la festa dels Tres Tombs. ■

